

nyelvénél maradvá: testünket az én öcsém gyötörte, a konok és ostoba Pepi, a lelkünket viszont az uram öccse, a gonosz, sunyi és alattomos Dienes. Míg egyik oldalon, Pepinél, Ferenc *emembersége* állt szemben a Pepi-féle *valósággal, földdel és arannyal*, Dienesnél az állítólagos családi *becsület, tisztesség, az ősi név* Ferenc árulásával, bűnével és gyaláztatával. Mert Ferencet a testvérei és az anyja attól a perctől fogva, hogy a börtönből kiszabadult, azzal kínozták, hogy gyalázatot hozott a családra, és tönkretette mindannyiuk életét.

Dienes élete már kisgyermekkorától abban telt, hogy bebizonyítsa az anyjuknak és a világnak, hogy különb, mint a bátyja. Szörnyű sérelemként élte meg, hogy másodikként jött a világra, és ezt a méltánytalanságot minden erejével igyekezett megtorolni. Se szeri, se száma nem volt e gyerekkori – akkor még – csínyeknek, amelyekkel igyekezett letromfolni és megelőzni a bátyját, de miután belátta, hogy sem számolásban, sem latintudásban, sem rajzolásban, sem testi játékokban nem tud fölé kerekedni, rájött arra, amit a gonoszak hamar felismernek: nem önmagát kell jobbra tennie, hanem a bátyja érényeit kell befeketítenie. Az anyjuknál a legválogatottabb hazugságokkal árulta be Ferencet, megvádolta, hogy lop, hogy káromkodik, hogy a szomszédságnak a nagyságos mamáról terjeszt rágalmakat. Titokban beosont a szobájába, a rajzait elrontotta, belefirkált, elkente, elmaszatotha. A fogalmazásain pacát ejtett, kisatírozta az ügyes retorikai fordulatokat (persze nem mindig ismerte fel, mi a jó, s gyakran olyasmit rontott el, ami mellékes volt). A nagyságos mama a vádakat hitte is, meg nem is. A gyanakvás ellen azonban nehéz védekezni. Ferenc minél jobban bizonygatta, hogy ártatlan, annál gyanúsabbá vált.

Tóth Orsolya

KAZINCZY WIN(C)KELMANNT OLVAS

A Winckelmann-probléma

Aligha indulhatna műfaji hierarchia értelemben alacsonyabbról s retorikai értelemben távolabbról egy Kazinczy és Winckelmann szellemi kapcsolatát elemző tanulmány, mint a VIDÁM MESÉK¹ című könyv egyik fejezete. A szerző, Szutyjev máig töretlen népszerűségét talán az alapozta meg, hogy a képi és a szöveges narráció összehangolásának egyik mestere. Írja és egyben illusztrálja a kisegér és a ceruza történetét, amely az egyik klaszikus meseszüzsét felelevenítve úgy szól, hogy a ceruzát mindenáron elrágcsálni vágyó kisegér teljesíti a „halálra ítélt” utolsó kívánságát: rajzolhat. A ceruza felvázol néhány kört, s a kíváncsian figyelő egér saját vágyának tárgyát véli felismerni a képen: a kiflit és a sajtot. Ám hamarosan elkészül a rajz, s immár világosan láthatók egy macska körvonalai. Az egér ettől kezdve menekül, s így menekül meg a rágcsálástól Vova ceruzája is. Ha a mesét (most exemplumként használva) Kazinczy és Winckelmann kapcsolatára vonatkoztatjuk – miközben azért nem is vesszük túl komolyan –, azt mondhatjuk, hogy a most kezdődő történetben Kazinczy lesz az egér, Winckelmann pedig a kifli, a sajt és a macska. A ceruza szerepén többen is osztoznak.

Mielőtt azonban elkezdődne e másik történet, érdemes egy pillantást vetni arra, hogy *miért és mikor* vált a Kazinczy-kutatás számára fontossá a széphalmi mester és Winckelmann egyoldalú szellemi kapcsolata. Megfontolásra érdemes ugyanis, hogy az utóbbi félszáz esztendőben lett sokat idézett szöveghely s az életút szempontjából kitüntetett pillanat, amikor a budai fogság során Kazinczy könyveket kér, s nem kevés iróniával jegyzi meg kései visszaemlékezésében: „*Classicusokat előbben kérni nem mertem. A' Winckelmann Geschichte der Kunst két Köteteit vétettem meg tehát.*”² Kazinczy levelezéséből a fogság időpontjához képest később (a napló e változatának megírásához képest korábban) arról olvashatunk, hogy a szerzőt rendkívül nagyra tartja, a GESCHICHTE-t³ még kölcsön sem szívesen adja, ebből fakad az a triviális, bár korántsem problémátlan előfeltevés: Winckelmann művét akkor bizonyára el is olvasta, s második lépésben: akkor bizonyára nagy hatással volt rá. E gondolatmenet általában figyelmen kívül hagyja Kazinczy ilyen típusú megjegyzéseinek egyik kontextusát: a kiadás mellékletei, a képek, a metszetek⁴ birtoklása legalább olyan fontos lehetett, mint a hozzá kapcsolódó kommentár. Egyik levelének mellékletéből például a corpus (az olvasáshoz képest) alternatív⁵ használatára következtethetünk: „*a' kik közre eresztendő dolgozásait vignettekkel akarják ékesíteni... azok Winckelmann' munkájának darabjait másolgatnák, meghagyván a' Művészek, hogy a' példánytól eltérni semmiben ne merészeljen!*”⁶ E szövegösszefüggés természetesen nem negligálja, csak árnyalja a Winckelmann tudományalapító szerepére vonatkozó superlativusokat,⁷ s ha az irodalomtörténet-írásra is alkalmazzuk a tudomány Karl Popper által emlegetett fényszórómodelljét, azt mondhatjuk, hogy Kazinczy Winckelmann-olvasása (is) olyan (irodalomtörténeti) tény, melynek tudományos leírása vagy inkább felhasználása nagymértékben szelektív. Amit a „*fényszóró láthatóvá tesz – írja Popper –, az pozíciójától függ, a módtól, ahogyan beállítjuk, intenzitásától, színétől és így tovább: függ persze messzemenően azoktól a dolgoktól is, amelyeket általa megvilágítunk*”.⁸

Megállapítható, hogy a német művészettörténész főművét – viszonylag ellenőrzött körülmények között – olvasó Kazinczy az 1960-as évek kezdetétől kerül az irodalomtörténet-írás szempontjából fókuszpozícióba. A fogság időszakát elbeszélő Toldy vagy Váczy János még nem tulajdonít különösebb jelentőséget neki, ezt majd Bán Imre klasszicizmustanulmánya alapozza meg. Egyik szakrális metaforája szerint Winckelmann művészettörténete a „*klasszicizmus bibliája*”,⁹ s tovább árnyalja e képet Szauder József – több nemzedék korszakértelmezését meghatározó – klasszikatanulmánya, amelyben már a neoklasszicizmus elméleti forrásaira hivatkozva szerepel Winckelmann, akinek „*eszméi a magyar nyelvnek az antik klasszikushoz való modellálásával kapcsolatban sugallják Kazinczy gyakorlatát: az utánzás szükségességéről győzve meg őt*”.¹⁰ A Kazinczy Winckelmann-értését elemző szakirodalom teljes körű analízisére itt most aligha kerülhet sor (s természetesen számos veszélyt rejt az efféle metahistorikus igényű „nagyelbeszélés”, nem beszélve a „rálátás” és a „kívülállás” hamis illúziójáról), annyi azonban megelőlegezhető, hogy *egyik* mélyáramlata később is a korszakolás problematikája mentén szerveződik, s az ehhez kapcsolódó tanulmányok retorikájában folyamatosan s szinte észrevétlenül kapcsolódik össze a filológiai igazolt (vagy annak vélt), történeti szempontú, rekonstruktív igényű Winckelmann-értelmezés, valamint a klasszika fogalmához köthető (utó)történeti konstrukció. E határátlépésre jellemző, hogy a Kazinczy által többször hivatkozott GESCHICHTE helyett egyre inkább a Kazinczy által (legalábbis köztudomásúan) nem hivatkozott UTÁNZÁS-tanulmány szállóigévé vált mondatai képezik majd a viszonyítás alapját, még akkor is, ha e kapcsolat olykor negatív mérleggel zárul. Csetri

Lajos kritikátörténeti monográfiájában például arról ír, hogy Kazinczy „*minden Winckelmann-imádata ellenére sem lehetett nyitott az originalitást felszabadító imitációval szemben*”,¹¹ s a kijelentés előbb említett „*negatív mérlege*” ellenére jól érzékelhető referenciát lát itt: az „*utánozzuk a görögöket, hogy eredetiek lehessünk*” maximája, ezt követően pedig az „*edle Einfalt und stille Größe*” „*jelmondata*” mint fenséges neoklasszicista elméletének újszerű megfogalmazása válik korszakminősítő jeggyé.¹² Bán Imre egyértelmű megfelelést lát Kazinczy utánzáselvű fordítói és nyelvújítói programja, valamint Winckelmann UTÁNZÁS-tanulmánya között,¹³ de feltűnőnek találja, hogy Kazinczy sehol nem idézi a „*nemes egyszerűség, csendes nagyság*” elvét. Csak az utóbbi időben merült fel (a lehetőségekhez mérten) a rekonstruktív és a konstruktív olvasat szétválasztásának, illetve a pontosabb filológiai összefüggések feltárásának igénye. Fórizs Gergely az idealizálásfogalom kapcsán arra hívja fel a figyelmet, hogy e tanulmányok a „*nyilvánvalónak vélt winckelmanni(ánus) hatás regisztrálásán túl adások maradtak a jelenség korabeli kontextusának részletező megadásával*”.¹⁴

A korszakolásvű tradícióhoz visszatérve: a 90-es évek közepétől (talán éppen az átfogó korszakfogalmakkal és stílustipológiával kapcsolatos szkepszis miatt) nem folytatódik tovább e diskurzus. Pontosabban a Kazinczy és Winckelmann kapcsolatát vizsgáló irodalom- és esztétikatörténeti tanulmányok fokozatosan távolodnak a korábbi korszakolásvű retorikától, alternatív lehetőségeket keresve,¹⁵ s Kazinczy kritikátörténeti szempontból értékelhető megnyilvánulásai helyett képzőművészeti ihletésű lírájára irányul a figyelem.¹⁶ Részben ez a narratív szál folytatódik az ezredforduló után, amikor elkezdődik Kazinczy és Winckelmann kapcsolatának „újrafelfedezése”, s a jelenség erősen köthető az ún. kulturális fordulathoz. A német művészettörténész nevével főként Kazinczy képzőművészeti tájékozódását jelző, kép és szöveg viszonyát vizsgáló írásokban találkozunk, s a szakmai mátrix¹⁷ szerkezetében bekövetkező változásokat, a kutatási problémák változását jelzi a korábbi szakirodalomhoz kapcsolódó ellentmondásos viszony. E szempontból tanulságos lehet az egyik elemző¹⁸ rövid recepciótörténeti áttekintése, aki ragaszkodik ugyan a historista etiketthez (vagyis nem illendő elődeinken számon kérni a saját nézőpontunkat), de eredményeiket úgy interpretálja, hogy az egykori, meglátása szerint a pozitívista tudományosmennyiség jegyében fogant kutatások „*megállapításaitak rögzítve végeredményben zárolták is a lehetséges kérdéseket, amelyek új megvilágításba helyezték volna a Kazinczy-értést*”. Az utóbbi hét-nyolc évben több kiváló elemzés bizonyította e kérdésirány(ok) jogosultságát,¹⁹ bár más szempontok szerint, de ugyan-csak felmerült a konstruktív és rekonstruktív olvasat szétválasztásának igénye. A kép és szöveg viszonyának vizsgálatához például Balogh Piroska²⁰ javasolt alternatív referenciát. Eszerint Winckelmann és Lessing Laokoón-vitája helyett érdemes lenne Szerdahely György Alajos iconismuselmélete felől közelíteni Kazinczy elképzeléseire, amely per-se maga is hivatkozik a vitára, de teóriája több szempontból is eltérést mutat a német forráshoz képest. Balogh Piroska és Fórizs Gergely olvasatának tétje tehát nem az, hogy hatáskutatás végtelen regresszusát folytatva újabb kapcsolatokra derítsenek fényt, hanem az, hogy ezek segítségével alapvető strukturális különbségekre hívják fel a figyelmet. E vizsgálódások túlmutatnak a formális analógián, s a szövegek érveléstechnikájának, előfeltevés-rendszerének elemzésével – adott esetben filológiai felhatalmazás nélkül is – lehetőséget teremtenek az összehasonlító vizsgálódásra.

Az utóbbi évek írásaira az is jellemző, hogy többségük már hivatkozhatott egy olyan, (tudományos) határterületről érkező thèse-monográfiára,²¹ pontosabban annak korábban publikált részleteire, amely a winckelmannianizmus-fogalom körültekintő haszná-

latára inspirálta az irodalomtörténeti kutatást. Radnóti Sándor Winckelmann-könyvének utolsó, a magyar winckelmannianizmus határait elemző fejezete egyszerre olvasható a korszakoládiskurzustól való elhatárolódásként s annak újragondolásaként is.

Az eltérő kérdésfeltevések és az eltérő fókuszpozíció ellenére elmondhatjuk tehát, hogy Kazinczy és Winckelmann kapcsolata a 60-as évek óta folyamatosan jelen van az irodalomtörténet-írásban. S ha egy pillanatra visszatérünk a dolgozat elején említett szituációhoz, talán belátható: bár az, amit most Winckelmann-problémának nevezek, viszonylag új keletű a Kazinczy-kutatásban, szerkezetét és megoldási javaslatait tekintve mégis szorosan kapcsolódik egy ennél régebbi értelmezési hagyományhoz: a fogság problémájához. Azon túl, hogy a különböző fogházakban és várbörtönökben eltöltött 2387 nap mintegy „természetes” határ az életútra és az életpályára vonatkozó önéletrajzi, biográfiai elbeszélések számára, a kezdetekkor ezekhez erősen kötődő irodalomtörténeti elbeszélések is cezuraként tartják számon. Csetri Lajos így summázza a tudománytörténeti örökséget: „*talán Erdélyi János volt az, aki a legélesebben különböztette meg a fogsága előtti és utáni Kazinczyt, de ezt a megkülönböztetést már megtaláljuk Kisfaludy Sándornak a Ruszek apáthoz írott leveleiben is*”.²² Csetri maga is használja e cezurát a nyelv- és irodalomszemléleti elvek bemutatásakor, bár a „szakadék” immár fordulattá szelődött,²³ s a változásokat sok szempontból befolyásolja a (többek között Winckelmann nevéhez köthető) „klasszicista agymosás”. A főhős duplikációjával tehát megkülönböztethető a fogság előtti és a fogság utáni Kazinczy, aki erre önéletrajzi írásaiban és leveleiben ad felhatalmazást. A fogság időszakához képest – a kísérleti kémia analógiájához hasonlóan – leírható a „bemeneti” és „kimeneti” állapot (ezúttal a sensus litteralis és sensus allegoricus értelmében is), de a hozzáadott „anyagok” (például Winckelmann művészettörténetének tanulmányozása) ismeretében, a megfelelő következtetések levonása az irodalomtörténetész feladata lesz. Aligha lebecsülhető helyzet ez az irodalomtörténet-írás heurisztikája szempontjából. Olyan lehetőség, amely megkapta a filológiai felhatalmazást, de éppen a hatás dokumentál(hat)atlansága miatt szabad teret enged az invenciónak, illetve lehetővé teszi a tudományos versengést. Klasszikus irodalomtörténeti rejtvény, sajátos problémacsoport,²⁴ amely alkalmas a megoldásbeli találékonyság vagy hozzáértés kipróbálására, még akkor is, ha nincs egyetlen helyes megoldása.

Az itt olvasható dolgozat *nem*²⁵ ehhez a hagyományhoz kötődik, sokkal inkább a Fórizs Gergely vagy Balogh Piroska által megfogalmazott igényhez, a kortárs kontextus értelmezéséhez. Am nem az utótörténet szempontjából nyilvánvalónak tűnő intertextuális kapcsolatokra koncentrálna, hanem azokat a jelölt szövegek közötti kapcsolatokat veszi szemügyre, amelyekben Kazinczy szerzői névként vagy a művei megnevezésével pars pro toto viszonyban utal Winckelmannra: összesen 18 locust. A kortárs kontextus feltárására irányuló kísérlet részben rekonstruktív, részben konstruktív természetű. Egyaránt érint olyan szövegeket, amelyeket Kazinczy olvasott,²⁶ olyanokat, amelyeket elvileg ismerhetett, és olyanokat is, amelyek valószínűleg nem voltak hozzáférhetőek a számára, valamint néhány olyat, amelyet biztosan nem ismert, de ezeket is egy tágabb értelemben felfogható kortárs horizont felvázolásának jegyében teszi.

Winckelmann, a „botrányhős”

Korábban utaltam rá, hogy a Winckelmann-hatás szempontjából többször is felmerült referenciaként a szerző első, nagy hatású értekezése, a GONDOLATOK A GÖRÖG MŰALKOTÁSOK UTÁNZÁSÁRÓL A FESTÉSZETBEN ÉS A SZOBRAZATBAN című munkája. Nem kételkednék Radnóti Sándor²⁷ állításában: Winckelmann elvei bizonyos mértékig (kiemelés tőlem – T. O.) ösz-

sze hasonlíthatók Kazinczy elveivel, de még inkább Winckelmann drezdai problémájával. A klasszika/neoklasszika fogalmához kapcsolódó stílustörténeti, esztétikatörténeti fejtegetések is joggal helyezték e szöveget kulcspozícióba, ám Bán Imre tanulmánya óta mégiscsak ott kísért az a *nyugtalanító* filológiai tény: a problémák, a gondolatmenet analógiája ellenére sem tudjuk igazolni az UTÁNZÁS-tanulmány ismeretét. Kérdés persze, hogy mikor jelenhetne meg az irodalomtörténész arcán a görög szobrokat is megszegyentítő derűs mosoly: elegendő lenne, ha a kötet része lenne Kazinczy könyvtárának? Vagy egy kortárs beszámolójára lenne szükség, aki rajtakapta olvasgatás közben? Esetleg előkerülne a széljegyzetelt változat? Megnyugtatóbb lenne, ha idézne belőle, esetleg hivatkozna rá? Vagy hozzáférhetővé válna a belőle készített excerptum? Valószínű, e lehetőségek fokozatosan és egyenes arányban növelnék az elégedettséget, szomorú, hogy mégsem számolhatunk velük. Ha viszont sikerül eltekinteni a hatásfogalom additív, filológiai modelljétől, akkor a terjedése szempontjából inkább a vírus analógiájának megfeleltethető, a szóbeli diskurzus lehetőségét és a közvetett hatást is elfogadó modellhez jutunk. Erre utalhat Radnóti Sándor megjegyzése is, mely szerint „*a hatás olvasatlanul is működhet*”.²⁸ E variáns nyilván sok szempontból életszerűbb, viszont felveti az ellenőrizhetőség (irodalom)tudományos problémáját. Radnóti egyébként éppen azért zárja ki a közvetett kapcsolatot is, mert Kazinczy idézőhajlama ellenére sehol sem idézi a szöveget, noha erre a hasonló probléma révén számtalan alkalma lett volna. S hozzátehetjük, hogy az (eddig ismert) egyetlen ilyen jellegű szöveghely a hotkóczi kert leírásában olvasható: „*Az igazi szépség karaktere a nyugodalmas nagyság. Ez kevéssel jut el a maga céljához, néki nem kell pipere.*”²⁹ Ha e részletet Winckelmann-parafrázisként olvassuk,³⁰ az felidézheti ugyan a szállóige némiképp megcsonkított chiasztikus szerkezetét, ám Kazinczy itt sem említi Winckelmann nevét. Vagyis éppen kedvelt argumentációs technikájával, a tekintélyekre hivatkozó retorikával nem találkozunk. S azt sem feledhetjük, hogy az „igazi szépség” karakterének meghatározása egy *kert* leírására vonatkozik, amelyre Winckelmann írásaiban nem találunk példát.

Ha azonban további összefüggéseket keresünk az UTÁNZÁS-tanulmánnyal kapcsolatosan, megállapíthatjuk, hogy Kazinczy a GESCHICHTE bécsi kiadásának előszavából³¹ már tudhatott róla, s mivel később Goethe önéletrajzát is olvasta,³² ott is találkozhatott a nagy érdeklődést kiváltó, többes számban említett³³ pályakezdő művekkel, amelyekről a szerző azt állapítja meg, hogy „*Sok olyan nézetre bukkantunk bennük, mely Oesertől látszott eredni, sőt az övéihez hasonló élceket, modorosságokat is leltünk, s nem nyughattunk, amíg körülbelül nem tisztáztuk az alkalmat, amely e figyelemre méltó s néha mégis oly titokzatos írásokat létrehozta.*”³⁴

A továbbiakban ismertető Kazinczy-kézirat³⁵ azonban olyan közvetett hatásról árulkodik, amelyben Kazinczy nemcsak hivatkozik az UTÁNZÁS-tanulmányra, de meg is teremti az analógiát Winckelmann és a saját, kulturális életben betöltött szerepe között.

A Winckelmann írásait egybegyűjtő, Carl Ludwig Fernow³⁶ által gondozott kötet 1808-ban jelent meg Drezdában. Az első előszó Fernow professzornak és barátainak mond köszönetet, akik egy olyan gyűjteményt hoztak létre, mely a teljesség szempontjából felülmúlja a korábbi kiadásokat. E teljességigény jól érzékelhető az UTÁNZÁS-tanulmányhoz kapcsolódó szövegcsoporthoz: a kötet az alapszövegen kívül a SENDSCHREIBEN ÜBER DIE GEDANKEN VON DER NACHAHMUNG DER GRIECHISCHEN WERKE, valamint az ERLÄUTERUNG DER GEDANKEN VON DER NACHAHMUNG DER GRIECHISCHEN WERKE, UND BEANTWORTUNG DES SENDSCHREIBENS ÜBER DIESE GEDANKEN című írásokat is tartalmazza. Kazinczy azonban nem a Fernow-kiadást jegyzetelte, hanem a H. H. monogrammal jelölt recen-

zensnek a jeni *Literatur-Zeitungban*³⁷ megjelent írását, a név és a forrás megjelölése nélkül. A recenzens a bevezetőben örömmel üdvözli a vállalkozást, mely előkelő pozíciót foglal el a korábbi Winckelmann-kiadásokhoz képest, majd néhány mondatban összefoglalja Winckelmann esztétikájának novumát, amelyben a „*sichtbare Schönheit*”, a látható szépség minden széptudomány szilárd fundamentuma, s Winckelmann nemcsak ennek megismerésére tanít, hanem arra is, hogy lelkesült szeretettel miként fogjuk át. Kazinczy jegyzete³⁸ (a cím és a kötetben közölt tanulmányok oldalszámának feljegyzése után) itt kapcsolódik a recenzens szövegéhez, s így tér át a GONDOLATOK A GÖRÖG MŰALKOTÁSOK UTÁNZÁSÁRÓL A FESTÉSZETBEN ÉS SZOBRÁSZATBAN című írásra. A kritikus helyesli a kötet felépítését, amelyben a szöveg megfelelő helyen szerepel, s nemcsak azért, mert ez az első munkája Winckelmann-nak, hanem azért is, mert mintegy bevezetőnek számít az azt követő tanulmányokhoz. Később – organikus hasonlattal élve – csírának (Keim) nevezi, amelyből minden további munka kisarjad. Kazinczy jegyzetében a következőket olvashatjuk: „*Gedanken v[on]. der Nachahmung der griech[ischen]. Kunstwerke*”, majd az „*első írása Wnak*” magyar nyelvű megjegyzése után ismét németül jegyzetel, szoroson követve a recenzio gondolatmenetét. Ez pedig azért lehet érdekes a mai olvasó számára, mert a kritikus elismeri ugyan a tanulmány jelentőségét, de megállapítja róla, hogy sok éretlen megjegyzést, átvételt tartalmaz, s ennek háttérében azt az igényt látja, hogy Winckelmann Kazinczy fordításában: „*figyelmet kívánt támasztani*”.³⁹ Innen a határozott tónus, a vagdalkozó feddés. Ehhez kapcsolódnak az olyan, Michelangelo szobrászati eljárásáról (az antik szobrok másolásánál alkalmazott, vízzel töltött edényről) szóló technikai megjegyzések, amelyekről a szöveg körülményessé válik, de mindez Winckelmann-nak a művészi gyakorlat iránti érdeklődéséről tesz tanúbizonyságot. Mentségül szolgál ugyanakkor, hogy egy olyan ember alakja bontakozik ki előttünk, akit eltölt a tárgy, „*s mint hal a vízben*”, valódi elementumába került. Kazinczy itt ismét áttér a magyar nyelvű kommentárra: „*így én a Sylvester Gram. kiadásában! De vallyon hiba e az én bennem, annyival inkább abban a nagy emberben a'kivel magamat összehasonlítani merem, ha körültekintünk, hogy nálunk a tudomány némely szakban a' Mesterség ismerete olly igen nem tud gyökeret verni és annyi kontár író fecsegett róla*”. A következő (Kazinczy által is jegyzetelt sorok) az egykori német műértő közönség alacsony színvonalára tesznek utalást, amelyek érthetővé teszik Winckelmann kioktató hangnemét. A kritika szövege szerint „*a műértők*” szempontjából több tanulsággal is szolgál a SENDSCHREIBEN..., amit rögtön az UTÁNZÁS-tanulmány után írt, s amely látszólag az első írást vitatja. Az általa bemutatott ellenvetések azonban valóban elhangzottak az akkori galériainspektor és néhány drezdai szájából. A pedáns és ízlést nélkülöző ellenvetéseket pedig az ERLÄUTERUNG... cáfolja győzedelmesen.⁴⁰

A recenzens később kimutatja az ókor legnagyobb szellemi géniuszával, Platónnal való rokonságát, aki a PHAIDROSZ-ban minden későbbi vizsgálódásának tárgyát bejelentette, s az akkori pedánsok, a „műértők” dialektikai rátermettséggel megfegyvelmestettek. A kritikus meglátása szerint a kulturális távolság ellenére is elmondható, hogy Winckelmann nyelve és stílusa egyenrangú Platónéval, sőt felül is múlja.

Érdeemes most összegezni a jegyzet és recenzio gondolatmenetét: egyrészt azért, mert itt lezárul az UTÁNZÁS-tanulmány interpretációja, másrészt megfogalmazható néhány állítás a kortárs kontextusra vonatkozóan. 1. Feltűnő lehet a szöveg kanonikus pozíciójának változása. Csatlakozva a Winckelmann-életmű kronológiájához: úgy tűnik, hogy az 1755-ben publikált UTÁNZÁS-tanulmány hozza meg a kezdeti sikert, ám később, 1761-től a „Hauptwerk”-ként aposztrofált GESCHICHTE jelenti a mércét. Kevésbé vázolható

most az a folyamat,⁴¹ amelynek során az eszmetörténeti elemzésekben a rangsor ismét a visszájára fordul: Kazinczy azonban a XVIII–XIX. század fordulóján rögzült pozícióval találkozók: az UTÁNZÁS-tanulmány és a kisebb írások jelentős, organikus metaforával leírt, de propedeutikai funkciója dominál az életművön belül. 2. Az UTÁNZÁS-tanulmány (Bán Imre hasonlatára reflektálva) sem nem szent, sem nem sérthetetlen: a recenzius kritikai hangvétellel (is) beszél róla, retorikai megoldásait a (jó okkal használt) figyelemfelkeltő stratégiához köti. 3. Egyszer sem idézi az elhíresült maximát, de a tanulmány azóta alapvetőnek számító kérdéseit sem említi. Felmerül viszont – s Kazinczy gondosan le is jegyzi – a másolómedence ötlete. 4. Kazinczy a recenzió alapján hasonlóságot vél felfedezni a saját, kulturális életben betöltött szerepe és Winckelmann szerepe között, s mindezt Sylvester János GRAMMATIKÁ-jának újrakiadásához köti.

Ha most az utóbbit vesszük szorosabban szemügyre: oly sokat ígérő ez a kapcsolat! Amennyiben figyelmen kívül hagyjuk a jegyzetben olvasható előzményeket, a mai olvasó számára könnyen megteremthető az összefüggés. A kiadás előszavában⁴² Kazinczy – többek között – kortárs verstani kontextusban értelmezi Sylvester szerepét: a magyar verselés nemeiről szóló tanulmányában később a klasszikus időmértéket alkalmazók típusát kapcsolja hozzá. „*Ő vala az, a'ki, külsővén nyelviünknek tulajdonságait, mellyet ő előtte senki nem merészlett [...] annak törvényeit [...] tudományos rendbe szedte... Ő végre az, a'ki, a' tetrachordont el vetvén, fülüinket azon mennyei zengezethez szoktatta, mellyet a' szép-egü Hellász' boldog fjjai az Istenek' magzatjaiktól tanúltanak; és már két századok előtt kimutatta az utat, mellyen a' mi Megdicsőültjeink, Ráday, Birs, Molnár és Dayka, s' ti Élők! Kiket én szerencsés valék egyetemben szemlélni barátimnak örök koszorújában, borostyánt arattatok.*”⁴³ A „szép-egü Hellász”-ra történő utalás a görög világgal való analógiát sugallja, s a jelző akár klímaelméleti összefüggéseket is asszociálhat. A magyar nyelvű alkalmazását tekintve addig ismeretlen versforma importja ahhoz a pillanathoz hasonlítható, amikor a „*művészeteket mint valami idegen kolóniát*”⁴⁴ Szászországba behozták. Nyilván további problémákat vetne fel a Winckelmann képzőművészetre vonatkoztatott példának irodalmi/nyelvi/verstani analógiával történő helyettesítése, ám sokkal kiábrándítóbb következményekkel jár a Kazinczy-jegyzet. Olyan forrás, amelynek birtokában ugyan (ha a vírusmetafora értelmében felfogott hatásban gondolkodunk) a felvázolt analógia nem falszifikálható, de a Kazinczy által elgondolt alternatív lehetőség mégiscsak váratlan fordulat. Kazinczy itt *nem* a klasszikus időmérték és a görög világ kapcsolatára építve teremti meg a párhuzamot, hanem az UTÁNZÁS-tanulmány retorikai stratégiája és a Sylvester-kiadás előszavának, jegyzeteinek retorikai stratégiája között. Az összehasonlítás alapja a német közönség, valamint a „műértők” műveletlensége és a magyar „tudósok” hasonló helyzete. Ez teszi elfogadhatóvá a Révai–Verseghy-vitával kapcsolatos határozott álláspontját, valamint a DEBRECENI GRAMMATIKÁ-val szemben kifejtett ellenérvek provokatív gesztusát. Az UTÓLÍRÁS-ban egyfajta anticipált szorongásként fogalmazódnak meg a fogadtatástól való félelmei: „*Lesznek, a' kik jegyzéseimet olvasván, úgy fognak ítélni, hogy én élesebben költem ki a' Debreczeni Grammatika ellen mint kellett és illett, 's azzal vádolnak, hogy ellenkezésem nem ered szintén tiszta forrásból. Én e' vádon felakadni nem fogok, a' forrásra nézve mellyemben keresvén 's ott fel is találván érette a megnyugtatót, az állításokra nézve pedig abban, hogy a' nemzet' gondosabb Iróji egy értelemben vannak velem.*”⁴⁵ A magabiztosan hangzó érvek ellenére azonban újra és újra feltámad a kétely. A Winckelmann-párhuzam viszont sikeresen legitimálja a kulturális vezérszerephez kapcsolódó viselkedésmintát, s ezáltal öngazolásként szolgál.

Winckelmann, a renegát

Kazinczy Winckelmannra vonatkozó megjegyzéseinek másik csoportja (mai nézőpont szerint) szorosabban érinti a privatum szféráját, biográfiai eseményekkel hozható kapcsolatba. A XIX. századi Winckelmann-életrajzok (Goethe nagy hatású munkájától⁴⁶ kezdve) hosszas passzusokat szentelnek Winckelmann vallásváltásának, annak a ténynek, hogy 1754 júniusában katolizál, s ez megnyitja számára az utat Rómába. Ami az életrajzi lexikonokban ma már csak rövid megjegyzés (ha szerepel egyáltalán), nagy érdeklődést váltott ki a XVIII–XIX. században, s a kérdés morális téjje még világosan látszik Walter Pater esszéjében is, aki a szintén római utazás vágyát tünteti fel előzményként, ok-okozati viszonyt sugallva ezzel: „*De már deresedik a feje és még mindig nem volt délen. A század udvar római katolikussá lett és az udvar kegyét Drezdában csak a pápista papok útján lehetett elérni. Valószínűleg az áttérés gondolata nem volt teljesen idegen Winckelmannnak. Egyszer már az volt a terve, hogy koldusképpen végigkönyörögi magát klastromról-klastromra Rómáig azzal az ürüggyel, hogy hitet akar cserélni. A nötheimízi könyvtár látogatói között 1751-ben ott találjuk Archinto pápai nunciust. Ő is azt találta, hogy Winckelmann működésének csakis Róma volna a megfelelő hely... Passionei bíboros, aki el volt Winckelmann gyönyörű görög írásaitól ragadtatva megígérte neki, hogy közben jár ebben a kérdésben, pártolni is fogja, természetesen a szükséges áttérést el nem engedhető föltételnek tartja. Winckelmann elfogadta ezt a csalétket és meglátogatta a nunciust Drezdában. A hitvallomás fogalma nyomasztólag hatott rá és nem minden lelki rázkódtatás nélkül tért át... a római egyházba.*”⁴⁷ Walter Pater a továbbiakban Goethe mérészségéről beszél, aki Winckelmann pártjára áll ebben a kérdésben, s kijelenti róla, hogy pogány volt, s rá nézve nem jelentett sokat a keresztény hitvallás. De Goethe az is, „*aki teljes mértékben érzi, mekkora lehetett ez az áldozat, melyet Winckelmann hozott, akit azonban még a legfőbb erkölcs szempontjából ítélkezve is föl kell, hogy oldjunk*”.⁴⁸

Egy elképzelt XVIII. század végi olvasó számára azonban éppen ekkortájt kezd összeállni ez a narratíva, amely szoros összefüggést mutat a Winckelmann-levelezés kiadásával. A Büнау grófhoz szóló episztola Daßdorf gyűjteményében⁴⁹ lát napvilágot, s később⁵⁰ a *Berlinische Monatsschrift* anonim írása⁵¹ is örömmel üdvözli publikálásukat. A vallásváltás (többek között) e forrásokra hivatkozott apologetikus értelmezése⁵² nem ritka a XVIII–XIX. század fordulóján: Carl Morgenstern írása is így beszél el Winckelmann élettörténetének e szakaszát. Azt is megemlíti, hogy Winckelmann barátainak és tisztelőinek többsége soha nem bocsátotta meg ezt a lépést, s több magyarázatot is közöl a vallásváltás indoklásaként: Paalzow szerint „*kedves pogányai*” hatottak rá, a bécsi kiadás előszavának írója az egyházatyák tanulmányozását említi, de szóba kerül az alkalmazkodás kényszere vagy az a testi-lelki betegség, amely minden jobb meggyőződése ellenére megakadályozta abban, hogy ellen tudjon állni a nuncius ajánlatának. Végül Morgenstern Erdmannsdorff egyik levelének⁵³ tulajdonít meggyőző magyarázóerőt, amelyben arról ír, hogy Winckelmann (önvallomása szerint) csak közeli hozzátartozói halála után tudta rászánni magát e lépésre. Ettől kezdve azonban mindent alárendelt a római utazás vágyának s annak az igénynek, hogy magát teljesen az ókor tanulmányozásának szentelhesse.

Kazinczy Morgenstern szövege mellett a Goethe szerkesztette, WINCKELMANN UND SEIN JAHRHUNDERT⁵⁴ címet viselő kötet címére is hivatkozik egyik feljegyzésében, s minden bizonnyal ez utóbbi rajzolja meg a legárnyaltabban Winckelmann, a renegát alakját. A Berendis-levelek közlése, a Winckelmann művészettörténetét XVIII. századi kontextusban értelmező (Heinrich Meyernek tulajdonított) tanulmány, valamint Goethe előszava és a töredékességet sugalló VÁZLATOK WINCKELMANN BEMUTATÁSAHOZ a Winckelmann-életmű

és a pályakép plurális megközelítésére adott lehetőséget, más kérdés persze, hogy Goethe számára közvetett öngazolásaként is szolgálhatott. Goethe már a kötethez készült előszóban is fölveti a vallásváltás problémáját, amely főként a Büнау grófhhoz írott levelekben lelhető fel, azt állítva,⁵⁵ hogy Winckelmann minden megnyilatkozása e tárgyban igazi Galimathias, szerencsétlen, homályos vélemény. A VÁZLATOK WINCKELMANN BEMUTATÁSÁHOZ⁵⁶ a „jellem és a tettek” kapcsolatáról elmélkedik, s felborítja a biográfia kronologikus rendjét: olyan kulcsszavak mentén építi fel az elbeszélést, mint a barátság, a szépség vagy az antikvitás. E kulcsszavak egyike a pogányság és a katolicizmus. Az előbbi közvetlen viszonyban van az antikvitással, s az utóbbi értelmezését is meghatározza: „*Ha helyesen akarjuk megítélni az úgynevezett vallásváltoztatást, számításba kell vennünk sajátos gondolkodásmódját, közönyét, sőt, ellenszenvét a kereszténység iránt. A felekezetek, melyekre a keresztény vallás oszlik, egyformán idegenek voltak tőle. Belső természete szerint soha nem tartozott ő a keresztény hitnek alárendelt egyházak egyikéhez se.*”⁵⁷ Az így interpretált vallásváltás ugyanakkor – más szempontból – nem szabadít fel teljesen, „*mert arra, aki vallást cserél, mindig fröccsen némi sár, melytől úgy látszik, lehetetlen őt megtisztítani.*”⁵⁸ S bár ez a dolgok „*ridegebb és komolyabb*” oldala, egy másik megközelítést is ajánl: „*Embertársaink némely állapotai, melyeket nem helyeslünk, bizonyos makulák mások erkölcsén, különös vonzerővel bírnak képzeletünk számára... azt mondhatnók, hogy úgy vagyunk vele, mint a vad húsával, melyet a kifinomult íny sokkal élvezetesebbnek érez akkor, ha a romlás első jeleit mutatja, mint frissen kisuítve.*”⁵⁹ Goethe bizarr hasonlata tehát egy rendkívül összetett értelmezést zár le, amelynek egyszerre van esztétikai, morális, teológiai és lélektani összetevője, ráadásul az alany és elképzelt szemlélő nézőpontjától függően.

Kazinczy többször is hivatkozik Winckelmannra a vallásváltásból adódó lelkiismereti és teológiai problémák tárgyalásakor. Renegát mivolta egy olyan diskurzuson belül értelmezhető, amelyben egyszerre van jelen a magánüggévé váló vallás felvilágosodás kori közhelye, ugyanakkor a szinte pletykaéhes figyelem az effajta döntések iránt.⁶⁰ Kazinczy Cserey Farkashoz szóló levele számol be arról a történetről, amikor a brünni fogság időszakában egy haldokló lutheránus nőhöz hívnak papot, aki feldúltan, zokogva vallja be, hogy „*pápistává lett*”. Kazinczy elismerően idézi a brünni prédikátor válaszát: „*Egy Isten gyermekei vagyunk, édes lányom. Ne vádold érte magadat, s' leked ismeretinek mardosásait csendesítsd. Az Isten nem a cselekedetet, hanem a szándékot nézi: te ő hozzá nem lettél hűségtelen, ha atyáidnak rítusokat elhagytad is.*”⁶¹ Számára e jelenetben éppoly fontos a prédikátor mintaszerű viselkedése, mint az, hogy ő maga soha nem változtatna vallást, de ha mégis, „*a lelki kígyók' csipkedéseinek, marcangolásainak ki válék téve.*”⁶² Itt kapcsolódik a lelkiismereti kérdések boncolgatásához a német művészettörténész döntése: „*Miért lett a Winkelmann Pápistává, azt én igen jól tudom, 's tudom, hogy ott a lelkiismeret mardosásának helye nem volt.*”⁶³

1815 októberében gyermekei vallásos nevelése s az eltérő felekezetűek házassága (miként ez Kazinczy és Török Sophie esetében is felmerült) kapcsán ír újra Winckelmannról, mert „*Vallást cserélni nem könnyű, sok bolondot ellenséguinkké tennénk, pedig a' bolondok el nem tűrik, hogy velek nagyon sokat nem gondolunk. Azonban Winkelmann azt a lépést is becsületének csonkítása nélkül tette. Azt mondja Clavigónak Carlosz, hogy a' rendkívül való ember' kötelességei a' közönséges ember kötelességeitől etc.*”⁶⁴ Kazinczy másutt is jól tájékozottnak tűnik Winckelmann katolizálásának kérdésében. Olyan kontextusban is említi, amelyben a „karrier”, az életpálya töretlen folytatása érdekében töpreng el a vallásváltás lehetőségén: „*Csakhogy az ember a' társasági életben minden lépten kénytelennek látja magát arra, hogy ezt tegye. De az emberek egymás közt titkos egyezésre léptek, hogy azt nem vesszik*

ttetetésnek, hanem egy bohó kénytelenség' munkájának." ⁶⁵ Ő maga azonban e „titkos eggyezés” ellenére sem tette meg ezt a lépést, s önértelmezése szerint ezért veszíti el hivatalát: „II. Leopold nem akarta hogy Pápista iskolák Nem-pápista Igazgatótól függjenek.” ⁶⁶ Hasonló erkölcsi megítélés alá esik Ungvárnémeti Tóth László döntése, akit az „Érsek Professornak tett Egerben”, s ennek érdekében „vett magára keresztet”. ⁶⁷ Kazinczy az erkölcsi felmentését ismét Winckelmann döntésével igazolja. ⁶⁸

Winckelmann azonban nem csak ezért volt Kazinczy figyelmére méltó. A széphalmi mester számára az esztétikum és vallás szférája több szempontból is összefügg. ⁶⁹ A religióról készített „schémájában” a katolicizmust nevezi meg a szív vallásaként. Az esztéták vallásváltását épp ezért fokozott érdeklődéssel követi nyomon. Az a Friedrich Schlegel, aki „Manedeloohn lányát vette el”, s „Rómában pápistává lett”, azért is tehetette ezt – Kazinczy véleménye szerint – viszonylag könnyen, mert „Aestheticus ember könnyebben lesz pápista, mint a'ki nem aestheticus, mert a' catholicusok értelmetlen cultussa hatalmasan hat az érzékekre, holott a' protestánsoké csak az értelemhez szól”. ⁷⁰ Ám mint S. Varga Pál megjegyzi: Kazinczy ugyan erős vonzódást érzett a katolicizmus iránt, de tudta, hogy a korai szocializáció vallással kapcsolatos következményeit nem olyan könnyű áttörni. ⁷¹

Tudjuk, hogy Kazinczy feljegyezte Goethe Winckelmann-kötetének címét, ⁷² de kérdéses, hogy ezt milyen mélységű szövegismeret birtokában tette. Ám a felmentés gesztusa, a nézőpontváltás logikája, a lelkiismereti kérdések boncolgatása párhuzamot mutat Goethe elbeszélésével. Winckelmann karakterológiai elemzéséhez azonban egy másik Goethe-műből merít példát. Mint korábban láttuk: a CLAVIGÓ-t említi. A nagy ember fogvatkozásai kapcsán idézett párbeszéd Carlos és Clavigo között éppoly összetett, mint Goethe Winckelmann-elemzése. Az intrikus szólamának átvétele egyfelől ironikus gesztus, másrészt szó szerinti értelemben is olvasható, mint az idealizált jellemkép elleni lázadás és a kiemelkedő emberhez alkalmazható eltérő erkölcsi mérce igénye, amelyet csak megerősít a Kazinczy által idézett latin mondás: „duo cum faciunt idem, non est idem”. ⁷³

Winckelmann, a stilisztá

Kazinczy Winckelmann-utalásai jórészt levelekben, önéletrajzi írásokban, jegyzetekben olvashatók, ám az életmű szempontjából kanonikusnak számító tanulmányában is találunk rá példát. Az ORTOLÓGUS ÉS NEOLÓGUS NÁLUNK ÉS MÁS NEMZETEKNEK című írásának végén a német nyelvi minta követése mellett érvel. Kazinczy német nyelvfejlődésről szóló elbeszélése Haller és Gellert, valamint Klopstock és Goethe korát hasonlítja össze, azt állítva, hogy „a két nyelv nem azon század nyelve, hanem ez leánya amannak”. A gondolatmenet természetesen a német írók érdeméért tünteti fel a sikert, majd így folytatja: „s mennyi vakmerőségnek kelle elkövettetnie, míg a Haller velős, de darabos s a Gellert kedvesen folyó, de beteges erejű nyelve a Klopstock, Lessing, Winkelmann, Wieland, Herder, Goethe, Schiller, Voss nyelvűvé tisztult és emelkedék!” ⁷⁴ Kazinczy tehát a követendőnek számító német irodalom XVIII. századi nyelvi fejlődéstörténetébe illeszti Winckelmann nevét. E történettel, illetve a felsorolás különböző változataival több helyen is találkozhatott, s alátámaszthatta ezt személyes olvasói tapasztalata. Winckelmann stilisztikai bravúrja közismert: korábban láttuk, hogy a Fernow-kiadás recenzense stílusát és nyelvét Platónéhoz hasonlította, de Goethe is beszél arról, hogy bár eredendően inkább jóérezsű, derekas német, mintsem a költészet barátja, „annál csudálatosabb és örvendetesebb, hogy ő maga lép fel költőként, mégpedig derekas, félreismerhetetlen költőként szoborleírásaiban és kései munkáinak szinte minden sorában”. ⁷⁵ Vagyis nyelvi és stílári erényeket főként a tanulmányoknak

tulajdonítanak, de ugyanilyen szerepük van a GESCHICHTE-ben is olvasható ekphrasztikus leírásoknak. Döbrentei Gábor német prózatörténeti kompilációja⁷⁶ is megemlíti „*képekkel telles nyelvét*” és azt, hogy a művekért lángoló szeretete egy lelkesült néző „*tűzes kicsapongásaira*” ragadta.

Winckelmann megszólalásainak jelentőségét és karakterét más szempontból mutatja be egy újabb Kazinczy-jegyzet. Az ÉN PANDEKTÁM gyűjteményében olvasható excerptum forrása Friedrich Schlegel LITERATUR⁷⁷ című írása. Kazinczy érdeklődésének irányát jelzi, hogy saját címadása (KLOPSTOCK, WINCKELMANN, LESSING, GÖTHE) eltér az eredetitől: az irodalmi/művészeti folyamatok összetett vizsgálata helyett a benne szereplők értékelésére koncentrál. A tanulmány filozófiai megalapozottságát kezdettől jelzi, hogy a művészetek és tudományok elméletében Fichte, August Wilhelm Schlegel és Schelling hatását tekinti a legnagyobb előrelépésnek. A szöveg – elméleti háttérét tekintve – az Athenaeum filozófiával és retorikával is összefüggésbe hozott irodalomfogalmához kapcsolódik, s a irodalom újabb korszakának kezdetét Fichte filozófiájához köti.⁷⁸ Jól ismert Kazinczy ellentmondásos véleménye Fichtével kapcsolatban, éppúgy, mint az „új iskola” esztétikájával kapcsolatos hermeneutikai problémái. „*Schönschwätzerének*” nevezett képviselőit szintén kételyekkel szemléli, velük szemben jelent követendő mintát Lessing, Goethe és Winckelmann művészetelméleti gondolkodása: „*Nur möchte ich wissen, was die Kunst bey und durch dieses Schönschwätzen gewinnt. Lessing, Winckelmann und Göthe waren nicht Schönschwätzer und ich verstehe sie.*”⁷⁹ („*Csak azt tudnám, mit nyer a művészet a szépről való fecsegéssel. Lessing, Winckelmann és Goethe nem fecsegték a szépségről – őket megértem.*”)

Kazinczy Schlegel szövegét is attól a résztől kezdi el jegyzetelni, amelyben a szerző Goethe, Klopstock, Winckelmann és Lessing szerepét értékeli. Goethét, aki megőrizte a német nyelv tisztaságát és kellemét, Klopstock, Winckelmann, Lessing pedig az a három, akiket a legnagyobb köszönet illet,⁸⁰ mert döntő hatással voltak a német nemzetre. Klopstock jelentőségét többek között abban látja, hogy segítette a német nyelvet megszabadítani a barbárságtól. Winckelmann enthusiasmsusa az ókor és a művészet iránt pedig egy halhatatlan műben nyilvánult meg: mint a fenséges műveltség és az emelkedett képzés példája jelenik meg az irodalmi világ szegénysége és szűkkeblősége közepette. Története olyannyira filozofikus, mint amilyen még nem volt, s világos egyszerűségében olyan, mint amilyennek minden történetnek lennie kellene.⁸¹ Kazinczy ettől kezdve már (nagy vonalakban) követi a szöveg idealizmusra, filozófiára és az irodalom összefüggéseire fókuszáló gondolatmenetét, sőt, másik feljegyzésében szinte idézetkészen, ugyanakkor kontextusát veszítve önállóul majd a tanulmány néhány bekezdése.⁸² E jelenség nyilván figyelemre méltó Kazinczy és a német kora romantikus esztétika kapcsolatát illetően, Winckelmann szempontjából azonban annyit jelent, hogy a filozófiai alapozású elméleti iskolához *képest* jelentett Kazinczy számára követendő mintát. Schlegel szövege nem erősíthette meg a deduktív esztétika iránti vonzalmát, de elfogadható lehetett Goethe és Klopstock nyelvi teljesítményének értékelése, valamint a GESCHICHTE kanonikus pozíciójára és elbeszélsmódjára vonatkozó észrevételek.

Winckelmann, a „republikánus”

Térjünk vissza most ismét a Budán raboskodó Kazinczyhoz, ahhoz a pillanathoz, amikor a cenzor engedélyezi számára a GESCHICHTE olvasását. Így folytatódik a történet: „*Kapitány Úr, mondám Nováknak, mi a' kő könyvet enged nekem az Úr és Censora? Olvassa csak e' sorokat: »Miért nem emelkedhetik most a' Művészség annyira mint a görögöknél? – Mert a'hol szabadság nincs, mert a' hol Király uralkodik, ott a' genie' szárnyai mindég meg vannak*

nyirbálva.«⁸³ Az idézett sorok azonban Radnóti Sándor értelmezése szerint arról árulkodnak, hogy a kései emlékezés kiszínezte az anekdotát, hiszen ilyen mondat nem szerepel a GESCHICHTE-ben: „Winckelmann nem volt republikánus, s noha a görög művészet kiválóságának legfontosabb föltételét valóban a szabadságban látta, úgy gondolta, hogy az atyainak kormányzó királyoknak, a »népek pásztoraiknak« trónusa mellett is virágozhat, csak a zsarnokság idején nem. A zseni szót pedig nem tartalmazta szótára.»⁸⁴ A kérdés filológiai szempontból természetesen lezárható ezen a ponton, ahogyan a napló kritikai kiadása is teszi, ám így arra nem kapunk magyarázatot, hogy Kazinczy miért tulajdonítja – viszonylag következetesen – másutt is Winckelmann-nak a fenti idézetet. 1821-ben Mailáth Jánosnak szóló levelében a következőképpen fogalmaz: „Winckelmann sagt in der Gesch[ichte] d[er] Kunst, die Kunst sey darum auf einem so niedrigen Grade bey uns, weil Genie seiner Flügel dort wo ein König schaltet, nie entfalten darf.»⁸⁵ („Winckelmann azt mondja művészettörténetében, hogy a művészet azért van olyan alacsony fokozaton nálunk, mert a zseni nem bonthatja ki szárnyait, ahol király uralkodik.”) Összefoglalva azt mondhatjuk tehát, hogy Winckelmann művészettörténetének szabadságkoncepciójához képest idegen elem a szövegben a kortárs és a görög művészet direkt összehasonlítása, a géniuszfogalomnak a római mitológiától eltérő, művészetelméleti alkalmazása, valamint a királyság intézményének és a művészet virágzásának egymást kizáró ellentéte.

Mely kontextus befolyásolhatja itt az emlékezet működését? Alex Potts Winckelmann-monográfiája Winckelmann szabadságfogalmáról értekezve állapítja meg, hogy a „Freiheit” egyrészt külső stimulust jelent a művészet fejlődése szempontjából, amelyhez egyrészt a klíma tartozik, másrészt a kormányzás formái. Winckelmann ezen igénye megfelel a korszak standard teóriájának, ám túl is lép rajta abban a vonatkozásban, hogy a szabadság nem csak *oka* a kivételes görög művészet létrejöttének, hanem a lényege is, az esszenciája.⁸⁶ A szabadság legerősebb értelmében szubjektív tapasztalat, amelyet a politikai szabadság körülményei tesznek lehetővé. A francia forradalom keltette politikai kontextusban⁸⁷ ez utóbbi játszott fontos ideológiai szerepet. Alex Potts végső következtetése szerint azonban Winckelmann számára a hangsúly a szabadságon mint a tudat állapotán van, ez pedig inkább a kurrens német idealista filozófiához kapcsolja, s nem a politikai szabadság koncepciójához, amely annyira megragadta a francia forradalmárok képzeletét.⁸⁸ Edouard Pommier nagy hatású tanulmánya elemelte azt a folyamatot, amelyben a francia forradalom különböző fázisaiban válik követendő példává az ókori görögség, s visszatérő hivatkozási pont lesz a GESCHICHTE IV. részének I. fejezete.⁸⁹ Mint Radnóti Sándor megjegyzi: „ahogy a politikusok Párizst új, köztársasági Rómának, úgy a művészek és művészetpolitikusok – nem utolsósorban Winckelmann hatására – új Athénnek képzelték, s teljesen az ő befolyása alatt azonosították a művészetnek a görög szabadság által létrejött fénykorát a forradalom által megteremtett szabadság eljövendő nagy művészetével”.⁹⁰

Alex Potts másutt⁹¹ azokat a lehetőségeket elemezte, amelyekben a művészet történetéről szóló fejtegetésekben a politikai szabadság igénye (a Winckelmann-recepcióra is vonatkoztatva) felerősödik, majd fokozatosan eltűnik a művészet virágzásának feltételei közül. S nem kizárólag a „franciaországi változások” teremthetnek új lehetőséget a művészetek felvirágzásához: Georg Forster például az angol mintát tartja követendőnek a németek számára, ahol a kormányzás szabadsága és a nemzeti érzés teremtette meg az új művészi iskola alapjait.⁹²

Hogy pontosan mely recepció sávhoz köthető a némi zsenielmélettel fűszerezett, republikánus értelmezésre hajló Winckelmann-olvasat, nehéz lenne megállapítani. Helyét – ezen ismertetőjegyek birtokában – az 1780-as, 90-es évek Winckelmann-

interpretációi között jelölhetjük ki. E diskurzus Kazinczy számára meghatározza, vagy inkább bizonyos értelemben megakadályozza a GESCHICHTE megfelelő helyeinek olvasását. A kommentár nélkül maradt, sosem volt Winckelmann-idézet funkciója a naplóban részben Novák kapitány és a cenzúra működésének s ezen keresztül a hatalmi struktúra ellentmondásainak jellemzése. Másrészt e kereteket meghaladóan, hosszan lehetne elemezni a szöveghelyet a napló politikai kontextusában.

A Mailáth-levél azonban más összefüggéseket teremt. Kazinczy az ERDÉLYI LEVELEK német fordításának Mailáth által felvetett problémáira válaszol, s a különböző befogadó közeg várhatóan eltérő reagálása a levél tárgya. Az ERDÉLYI LEVELEK állandó javítását a kortársak feltételezhető sértettségével indokolja másik levelezőtársának,⁹³ s vélhetően Mailáthot is ama barátok körébe sorolja, akik arra figyelmeztetik: „*ellenséget szerzel magadnak*”. Hasonló ellenérzéseket kelt Mailáth, amikor Kazinczy Himfy-bírálatának szélsőséges korrekcióelvét kifogásolja, s az olvasók eltérő ízlésére hivatkozik. Az olvasói elvárásokhoz való alkalmazkodás igénye úgy jelenik meg e levélben, mint a kortárs művészet magas színvonalának egyik kerékkötője. A Winckelmann-idézet ebben az összefüggésben értelmezhető, s lezárása után ezt a kérdést teszi fel Mailáthnak: „*Quid interest, ob Kőnig oder Freunde uns hemmen?*”⁹⁴ A királyok vagy a barátok korlátoznak tehát bennünket?

A sosem volt Winckelmann-idézet olyan (magán)használatával találkozhatunk itt, amelyet nem lehet vagy még inkább: meglátásom szerint nem érdemes már visszaforgatnunk a művészet fejlődésének winckelmanni kontextusába. Az idézet retorikai pozíciója és lélektani tétje sokkal inkább figyelemre méltó, mint művészetelméleti konzekvenciái.

Egy történet „tanulsága”

Ha a kontraszt kedvéért néhány kulcsszó alapján próbáljuk meg felvázolni a Kazinczy hivatkozásaiból rekonstruálható (korabeli ortográfia szerint) Winckelmann-képet, akkor egy „botrányhős”, egy renegát, egy stilszta és egy „republikánus” alakja bontakozik ki előttünk. Olyasvalaki tehát, aki távoli kapcsolatban van a művészettörténeti/elméleti gondolkodás számára lényegesnek bizonyuló Winckelmann-figurával. Winckelmann és Winckelmann alakja néhány ponton egybecsúszik, de Szutyjev meséjének tanulságait alkalmazva, alighanem inkább a kisegér reggelijét látjuk Kazinczy nézőpontjából, nem pedig a macskát. Az itt felvázolt Winckelmann-értelmezés azonban leíró, nem pedig a normatív, előíró módszer szerint készült: reményeim szerint tehát nem az e történet tanulsága, hogy egy kortárs (Kazinczy) perspektívájából *kizárólag* ez látható, és az sem, hogy irodalomtörténet-írásunknak *ezt kellett volna* láttatnia. A szerzői tulajdonnévre és művek címére koncentrált olvasat egyszerre szűkítette és bővítette a lehetséges forrászövegek körét. Teljesen más eredményekhez vezet ugyanakkor az esztétikai szempontból lényeges kulcsszavakra irányuló figyelem: Kazinczy Winckelmann-élményének éppúgy része az utánzás és a gráciafogalom, az idealizálás vagy a Laokoón-vita, más kérdés persze, hogy milyen közvetítő közegen/szövegeken keresztül juthat el hozzá, miként értelmezi ezeket, és hogyan alkalmazza. Kazinczy Winckelmann-recepciójáról azonban nem csak a kortárs kontextust figyelembe véve lehet beszélni. A szintézisteremtő elbeszélésekhez való viszonya éppúgy releváns lehet bizonyos keretek között, az is jellemző ugyanakkor, hogy egy másik történeti fázisban vagy más kérdésfeltevések mentén az ilyen jellegű elemzések tétje, előfeltevés-rendszere ideiglenesen láthatatlanná válik.

Ha mégis létezik valamiféle módszertani tanulása ennek a történetnek, akkor az a forrásszövegek használatáról szól. Georges Duby beszélt egykor arról a triviálisnak tekinthető belátásról, hogy minden egyes történész-nemzedéknek választania kell: „*bizonyos nyomokat mellőz, míg másokat – amelyeknek jó ideje senki, de lehet, hogy soha senki nem szentelt figyelmet – ezzel szemben felszínre hoz. Következésképp már ezeknek a törmelékeknek a megítélése is egyéneként eltérő, a kérdésfelvetéstől, a problémakörtől függ...*”⁹⁵ Kazinczy Winckelmannra vonatkozó excerptumainak, megjegyzéseinek éppen az az egyik érdekessége, hogy többségük a problémakör iránti ötven-hatvan éve tartó érzékenység és a szegényes források ellenére sem került fókuszpozícióba. A jelenségre könnyen találhatunk magyarázatot: e szöveghelyek kívül estek az irodalmi/nyelvi, illetve az ezeket megalapozó esztétikatörténeti változásokra koncentráló kutatás nézőpontján. Most azonban egy szorosabban felfogott történeti olvasat, illetve a lélektani, mentalitástörténeti összefüggésekre nyitott szemlélet segítségével láthatóvá váltak. Kérdés, hogy hosszabb távon mihez tudunk kezdeni vele. Másként fogalmazva: akkor járunk-e jobban Winckelmann-ügyben, ha Kazinczy beszél vagy akkor, ha hallgat?

Talán szerencsésebb e prognosztikus töprengéseket most félbeszakítani, s végül az utolsó, más variációban⁹⁶ is elterjedő szöveghelyet idézni Kazinczy Winckelmannra vonatkozó megjegyzéseiből: „*Winckelmann-e vagy ki, nem emlékezem biztosan, azt mondja, hogy a' Vatikán' Apollója a' győzedelem könnyűségét adja, nem nagyságát.*”⁹⁷ Végre ismerős terep, nem meglepő, hogy újra egy sokat idézett részlettel találkozunk, amely egyrészt bizonyítékként szolgál Kazinczy Winckelmann-ismeretére, másrészt átvezet Kazinczy képzőművészeti ihletésű lírájához.

A művészettörténetében is olvasható belvederei Apolló-szoborról szóló leírás⁹⁸ a művészet legmagasabb eszményének tekinti a szobrot „*az ókor valamennyi műve között, melyeket a pusztulás meghagyott*”.⁹⁹ A Püthón elpusztítását így írja le Winckelmann: „*először újat használta, majd hatalmas lépteivel elérte őt és megölte. Elégedettségének magasából végtelenbe futó fenséges pillantása messze meghaladja diadalát*”.¹⁰⁰ Valóban erős tartalmi összefüggés van Kazinczy és Winckelmann megfogalmazása között, de Kazinczy szentenciózus megállapítását szó szerinti idézetnek aligha nevezhetnénk.

Ha azonban összehasonlítjuk e leírást a Kazinczy által kedvelt, *Französische Kunst-Annalen* belvederei Apolló-kommentárjával, akkor azt látjuk, hogy a szobor kanonikus pozíciója megfeleltethető a winckelmanninak,¹⁰¹ s az ifjúi erő (*jugendliche Kraft*) és könnyűség (*Leichtigkeit*) ideálját testesíti meg. Landon kiadványa itt nem hivatkozott Winckelmannra, Kazinczy olvasói pozíciója azonban lehetővé tette a kettő összekapcsolását. Landon ugyanakkor csak az egyik példája lehet az Apolló-szobor köré szövődő diskurzusnak, amelyből a mai értelmező csak a Winckelmann-asszociációkat emeli ki.

S ha most újra szemügyre vesszük a Kazinczy-idézetet, eszünkbe juthat Thomas Kuhn paradigmaváltásra vonatkoztatott példája: hogy mit lát az ember, függ attól is, amit néz, és attól is, hogy korábbi vizuális-fogalmi tapasztalatai minek a meglátására tanították meg. E forrással könnyen úgy járhatunk, mint a Kuhn által referált alaklélektani kísérlet alanya, aki hol kacsának, hol nyúlnek látja *ugyanazt* a képet.¹⁰² Mert a „*Winckelmann-e vagy ki*” kijelentésben – az öregedő mester emlékezetének halványulása mellett is – fellelhetjük a Winckelmann-ismeret bizonyítékát, de az is elképzelhető, hogy éppen a tagmondat második felének („*vagy ki*”) még irigylésre méltó bizonytalansága ragad magával. Ám létezhet olyan perspektíva, amelyből ha egyszerre nem is, de legálább egymás mellett láthatjuk mindkettőt.

Jegyzetek

1. Vlagyimir Szutyjev: A KISEGÉR MEG A CERUZA. = UÓ: VIDÁM MESÉK. Ford. Zsombor János. Móra, 2009. 97–103.
2. Kazinczy Ferenc: FOGSÁGOM NAPLÓJA. S. a. r. Szilágyi Márton. Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2011. 106.
3. Mint Bán Imre és Radnóti Sándor megállapítja: Kazinczy az 1776-os bécsi kiadást szerezte meg. A továbbiakban erre a kiadásra hivatkozunk. Winckelmann: GESCHICHTE DER KUNST DES ALTERTHUMS. Wien, 1776.
4. A bécsi kiadás 28 metszetet tartalmaz.
5. Kazinczy megjegyzése szerint a fogság során jegyzetpapírként is szolgált. Vö. Kazinczy Ferenc: FOGSÁGOM NAPLÓJA, 43.
6. Kazinczy Ferenc Helmecey Mihálynak, 1813. augusztus 4. 2497. KAZ. LEV. XI. 152. KAZINCZY FERENC LEVELEZÉSE, I–XXI. Szerk. Váczy János. XXII. Szerk. Harsányi István. XXIII. Szerk. Berlász Jenő, Busa Margit, Cs. Gárdonyi Klára, Fülöp Géza. 1890–1960. A továbbiakban: KAZ. LEV.
7. „Winckelmann az volt a’ Mesterségek’ dólglában, a’ mi Montesquieu a’ Politikában, ’s ennek homlok-lapjára is reá illik a’: *prolem sine matrecreatam.*” Kazinczy Ferenc Sárvári Pálnak, 1806. január 24. Julow Viktor: KAZINCZY FERENC ISMERETLEN LEVELE. *Studia Litteraria*, 1967. 11. Kazinczy a tudományalapító szerephez sa Montesquieu-vel való összehasonlításához elegendő ösztönzést talált a bécsi kiadás előszavában: Winckelmann: i. m. 1776. XXV., XVI.
8. Karl R. Popper: A TÖRTÉNETÍRÁS ÉS A TÖRTÉNELEM ÉRTELME. = UÓ: MEGISMERÉS, TÖRTÉNELEM, POLITIKA. VÁLOGATOTT ÍRÁSOK ÉS BESZÉDEK. Ford. Darai Lajos Mihály. AduPrint, 1997. 134.
9. Bán Imre: KAZINCZY FERENC KLASSZICIZMUSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ. *ItK.*, 1960/1. 42.
10. Szauder József: A KLASSZICIZMUS KÉRDÉSEI ÉS A KLASSZICIZMUS A FELVILÁGOSODÁS MAGYAR IRODALMÁBAN. = AZ ESTVE ÉS AZ ÁLOM. FELVILÁGOSODÁS ÉS KLASSZICIZMUS. Szépirodalmi, 1970. 118.
11. Csetri Lajos: EGYSÉG VAGY KÜLÖNBÖZŐSÉG? NYELV- ÉS IRODALOMSZEMLELET A MAGYAR IRODALMI NYELVÚJÍTÁS KORSZAKÁBAN. Akadémiai, 1990. 51.
12. Uo. 117.
13. Bán Imre: i. m. 46. k.
14. Fórizs Gergely: EIS TO KREISSON! A MŰVÉSZI IDEALIZÁCIÓ JELMONDATÁNAK ÉRTELMEZÉSEI KAZINCZY KÖRÉBEN. *It.*, 2011/4. 451.
15. Debreczeni Attila: „FENSÉG” ÉS „GRÁCIA”. ÍZLÉSTÖREKVÉSEK A 18. SZÁZAD VÉGÉNEK MAGYAR IRODALMÁBAN. *ItK.*, 2000/3–4. 311–351.
16. L. Gergye László: MŰZSÁK ÉS GRÁCIÁK KÖZÖTT. KAZINCZY FERENC ÉS A GRÁCIÁKÖLTÉSZET. Universitas, 1998.
17. Thomas Kuhn a szakmai mátrix összetevőkhöz sorolja a szimbolikus általánosításokat, értékeket, példázatokat és a közösség tagjaira nézve „kötelező vélekedéseket”, amelyek meghatározzák a megengedhető analógiákat és metaforákat, ezáltal elősegítik annak meghatározását, hogy mit fogadnak el magyarázatként egy rejtvény megoldásaként, valamint a még megoldatlan rejtvényeket és az egyes rejtvények viszonylagos fontosságát is. Thomas Kuhn: A TUDOMÁNYOS FORRADALMAK SZERKEZETE. Ford. Bíró Dániel. Osiris, 2002. 187–191.
18. Bartkó Péter Szilveszter: KÉP ÉS SZÖVEG KAZINCZY POÉTIKÁJÁBAN. *Szkholion*, 2006/2. 66–82. A szerző Csatkai Endre, Bán Imre, Fried István Kazinczy és a képzőművészetek viszonyát vizsgáló írásaira hivatkozik. 66.
19. Néhány példa: Király Erzsébet: SILÁNY ORIGINAL VAGY MESTERI KÓPIA? (KAZINCZY ÉS A MŰVÉSZI UTÁNZÁS ELVE.) = RAGYOGNI ÉS MUNKÁLNI. KULTURATUDOMÁNYI TANULMÁNYOK KAZINCZY FERENC RÓL. Szerk. Debreczeni Attila, Gönczy Mónika. Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2010. 121–134.; Mezei Márta: KÉPI PARATEXTUSOK KAZINCZY NÁL. (KAZINCZY FERENCZ MUNKÁI, 1–9. kötet. FOGSÁGOM NAPLÓJA.) = RAGYOGNI ÉS MUNKÁLNI... 153–182.; Csanádi-Bognár Szilvia: KAZINCZY FERENC ÉS A MAGYAR MŰVÉSZETTÖRTÉNETI NYELV. *Ars Hungarica*, 2008/1–2. 93–178.
20. Balogh Piroska: SZÖVEG ÉS KÉP INTERAKCIÓJA – KAZINCZY POÉTIKAI GYAKORLATA SZERDAHELY GYÖRGY ALAJOS POÉTIKAELMÉLETE TÜKRÉBEN. www.e-nyelv.hu.
21. Radnóti Sándor: JÖJJ ÉS LÁSS! A MODERN MŰVÉSZETFOGALOM KELETKEZÉSE. WINCKELMANN ÉS A KÖVETKEZMÉNYEK. *Atlantisz*, 2010. A thèse-monográfia kifejezést Debreczeni Attila használja, aki olyan kötetéről beszél, amely „a winckelmanni életmű kapcsán, történeti metszetek felvázolásával fejt ki alapvetően elméleti természetű tárgyat”. Debreczeni Attila: A GÖRÖG SZOBOR ÉS AZ IDILL. *Buksz*, 2011. tavasz. 68. Ez lényegét tekintve analóg az előző olvasási javaslatával. Vö. Radnóti: i. m. 7.
22. Csetri: i. m. 25., 40–59.

- 23.** Hasonló elgondolásról olvashatunk Fried István tanulmányában: KAZINCZY FERENC NEO-KLASSZICISTA FORDULATA. (A POÉTAI BEREK.) = Fried István: AZ ÉRZÉKENY NEOKLASSZICISTA. VIZSGÁLÓDÁSOK KAZINCZY FERENC KÖRÜL. Sátoraljaújhely–Szeged, Kazinczy Ferenc Társaság, 1996. 44–60.
- 24.** A normál tudományos problémák és a rejtvények kapcsolatáról: Thomas Kuhn: i. m. 48. k.
- 25.** Két korábbi dolgozatom *részben* ehhez a tradícióhoz kötődik, a Winckelmann-hatás dokumentálhatatlanságának lehetőségét használja ki: KIS JÁNOS ÉS A KORTÁRS KRITIKA; KULTURÁLIS TAPASZTALAT ÉS VÁRAKOZÁSI HORIZONT: KAZINCZY TÖRTÉNETFELFOGÁSA. = Tóth Orsolya: A MULANDÓ ÉS A MŰLHATATLAN. KAZINCZY ÉS KORTÁRSAI IRODALMI SZEMLELETMÓDJÁNAK DISZKURZÍV HATÁRAI. Ráció, 2009. 21–40., 73–98.
- 26.** A tudható, a nem tudható, a lehetséges, a valószínű megkülönböztetéséről az irodalomtörténet-írásban: I. Dávidházi Péter: MI FILOLÓGUSOK ÉS A BIZONYOSSÁG VÁGYA. (POZITIVISTA KÖTŐDÉSEINK EGY SZAKMAI VITA FÉNYÉBEN.) *ITK.*, 2004/1. 26–34.
- 27.** Radnóti: i. m. 466.
- 28.** Uo. 467. k.
- 29.** *Hazai Tudósítások*, 1806. 31–33. sz. Kazinczy Ferenc: HOTKÓCZ – ÁNGLUS KERTEK. Széphalom, 1806. szept. = KAZINCZY FERENC UTAZÁSAI. 1773–1831. Vál., szerk. Busa Margit. Széphalom Könyvműhely – Felsőmagyarország Kiadó, Bp.–Miskolc, 1995. 117.
- 30.** Ezt teszi Granasztói Olga is, aki az idézetet a GESCHICHTÉ-vel hozza kapcsolatba. Vö. Granasztói Olga: KAZINCZY ÉS A KORAI ANGOL TÁJKÉPI KERTEK MAGYARORSZÁGON. = RAGYOGNI ÉS MUNKÁLN... 202–203.
- 31.** Winckelmann: i. m. 1776. LIV.
- 32.** Vö. Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, 1816. március 6. 3147. KAZ. LEV. XIV. 22.
- 33.** Goethe vélhetően az UTÁNZÁS-tanulmányhoz kapcsolódó két vitairatra gondolt, amelyek az alapszöveggel együtt jelentek meg 1756-ban, a második kiadásban. Ennek filológiai összefüggéseiről: Johann Joachim Winckelmann: KLEINE SCHRIFTEN, VORREDEN, ENTWÜRFE. Hrsg. Walther Rehm. De Gruyter, Berlin–New York, 2002. 324–325.
- 34.** Johann Wolfgang Goethe: ÉLETEMBŐL. KÖLTÉSZET ÉS VALÓSÁG. Ford. Szöllősy Klára. Európa, 1982. 293. Uó: AUSMEINEM LEBEN, DICHTUNG UND WAHRHEIT, II. Tübingen, 1812. 276. k.
- 35.** MTAK Kt. K 638/I. 51. v.–52. f.
- 36.** WINKELMANN'S WERKE, I. Hrsg. C[arl] L[udwig] Fernow, 1808.
- 37.** *Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung*, 1809. Num. 193. 329–336.
- 38.** A forrásszöveg azonosításáért, valamint a kézirat és a német nyelvű tanulmányok olvasásában nyújtott segítségével Horváth Károlynak tartozom köszönettel.
- 39.** „womit er Aufmerksamkeiten auf sich erregen wollte”. 329.
- 40.** *Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung*, 331.
- 41.** Tanulságos lehet felidézni e szempontból Alex Potts monográfiájának bevezető fejezetét: „Mit idéz föl rendszerint Johann Joachim Winckelmann neve? Alkalmassint először híres diktuma ötlík az eszünkbe, arról, hogy a görög ideál lényege a »nemes egyszerűség, csöndes nagyság«. Úgy tűnik fel, hogy a »nemes egyszerűség« eszméje nagyon hagyományos alapot kölcsönöz gondolatainak.” Alex Potts: FLASH AND THE IDEAL. WINKELMANN AND THE ORIGINS OF ART HISTORY. Yale University Press, New Haven and London, 1994. 1.
- 42.** Voltaképpen két „előszó” van. Ennek filológiai összefüggéseiről: Bartók István–Stemler Ágnes: MIVEL MEGLETT, MOST MÁR TUDJUK, HOGY NINCS. KAZINCZY FERENC 1807. ÉVI SYLVESTER KIADÁSA. *Magyar Könyvszemle*, 2011/1. 72–86.
- 43.** MAGYAR RÉGISÉGEK ÉS RITKASÁGOK. Kiadta Kazinczy Ferenc, I. 1808. XIX. Az 1807-es változat megfogalmazása csak a sorrend tekintetében mutat különbséget: „Birsi, Ráday, Molnár és Dayka...” SYLVESTERNEK MAGYAR–DEÁK GRAMMATICÁJA. Nyomt. Új-Szigeten, 1539. Újra kiadta Kazinczy Ferenc. Pest, 1807. XXI.
- 44.** Johann Joachim Winckelmann: GONDOLATOK A GÖRÖG MŰALKOTÁSOK UTÁNZÁSÁRÓL A FESTÉSZETBEN ÉS A SZOBRÁSZATBAN. = Winckelmann: MŰVÉSZETI ÍRÁSOK. Ford. Rajnai László, Tímár Árpád. Helikon, 2005. 7.
- 45.** Kazinczy: i. m. 1808. XXV.
- 46.** WINKELMANN UND SEIN JAHRHUNDERT. IN BRIEFEN UND AUFSÄTZEN. Hrsg. von Goethe. Tübingen, Cotta, 1805. A Fernow-kiadás Kazinczy által jegyzetelt recenziója is hivatkozik Goethe munkájára.
- 47.** Walter Horatio Pater: WINKELMANN. = Uó: A RENAISSANCE. Ford., bev. Sebestyén Gábor. Révai, 1919. 260.
- 48.** Uo. 261.
- 49.** Winckelmann levele Büнау gróffhoz, 1754. szeptember 17. = WINKELMANN BRIEFE AN SEINE

FREUNDE, I. Hrsg. Karl Wilhelm Daßdorf. Drezda, 1777. 17–23.

50. Hasonló írások: MERKWÜRDIGER BRIEF AN DEN GRAF BÜNAU SEINE RELIGIONSVERÄNDERUNG BETREFFEND. = *Allerneueste Mannigfaltigkeiten*, 1783. 2. Jg. 55–61. WINKELMANNSCHE BRIEFE. *Monatsschrift von und für Mecklenburg*, 1791. 4. Jg. 524–531.

51. UEBER WINKELMANNS RELIGIONSVERÄNDERUNG. *Berlinische Monatsschrift*, 1788. 56–68.

52. JOHANN WINKELMANN, eine Rede von D. Carl Morgenstern. Leipzig, 1805. 13–15. Kazinczy bibliográfiái leírása: „*Johann Winkelmann. Eine Rede von D. Carl Morgenstern Hofrath, Prof[essor]. u[nd]. Bibliothekar zu Dorpat, nebst dessen Rede über den Einfluss des Studiums der griech[ischen] u[nd]. röm[ischen] Classiker auf harmonische Bildung zum Menschen. Mit Winkelmanns Porträt nach Mengs. 1805. VI u[nd]. 108 S. 4.*” MTAK Kt. 633/I. 144. b. A kézirat átirása és kiegészítése Horváth Károly munkája. Köszönöm Debreczeni Attilának, hogy felhívta a figyelmemet erre a kézíratra.

53. Morgenstern: i. m. 14–15.

54. A Fernow-kiadás Kazinczy által jegyzetelt recenziója is hivatkozik a kötetre, amelyben megjelenik Winckelmann munkáinak új, az eddigieknél teljesebb kiadásának igénye.

55. WINKELMANN UND SEIN JAHRHUNDERT. IN BRIEFEN UND AUFSÄTZEN, XIV.

56. Uo. 391.

57. Goethe: VÁZLATOK WINKELMANN BEMUTATÁSÁHOZ. Ford. Tandori Dezső. = *Uő: ANTIK ÉS MODERN*. Szerk. Pók Lajos. Gondolat, 1981. 346. Goethe: i. m. 1805. 397.

58. Goethe: i. m. 1981. 349.; Goethe: i. m. 1805. 404. k.

59. Uo.

60. Jól jellemzi e tendenciát a biográfiát író Kazinczy kifejezett érdeklődése eme kérdések iránt, de az is, hogy a nagyobb nyilvánossággal nem kívánja ezeket az információkat megosztani. Vö. KAZ. LEV. XII. 328.; XIX. 360.

61. Kazinczy Ferenc Cserey Farkasnak, 1808. április 9. 1270. KAZ. LEV. V. 387.

62. Uo.

63. Uo.

64. Kazinczy Ferenc Bölöni Farkas Sándornak, 1815. október 22. 3024. KAZ. LEV. XIII. 243.

65. Uo.

66. Uo.

67. Kazinczy Ferenc Sárközy Istvánnak, 1816. december 10. 3337. KAZ. LEV. XIV. 467.

68. Uo.

69. A nyelvtisztaság és az aestheziis összefüggéseiről bővebben: Debreczeni Attila: TUDÓS HAZAFIAK ÉS ÉRZÉKENY EMBEREK. INTEGRÁCIÓ ÉS ELKÜLÖNÜLÉS A XVIII. SZÁZAD VÉGÉNEK MAGYAR IRODALMÁBAN. Universitas, 2009. 336–338.

70. Kazinczy Ferenc Sípos Pálnak, 1809. november 22. 1590. KAZ. LEV. VII. 78.

71. S. Varga Pál: A NEMZETI KÖLTÉSZET CSARNOKAI. A NEMZETI IRODALOM FOGALMI RENDSZEREI A 19. SZÁZADI MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI GONDOLKODÁSBAN. Balassi, 2005. 348.

72. MTAK Kt. K 633/I. 144. b.

73. Kazinczy Sárközy Istvánnak, 1816. december 10. 3337. KAZ. LEV. XIV. 467.

74. Kazinczy Ferenc: ORTOLÓGUS ÉS NEOLÓGUS NÁLUNK ÉS MÁS NEMZETEKNÉL. = KAZINCZY FERENC MŰVEI, I. S. a. r. Szauder Mária. Szépirodalmi, 1979. 830.

75. Goethe: i. m. 1981. 360.

76. Döbrentei Gábor: A NÉMET PRÓZA TÖRTÉNETEI, I. *Erdélyi Múzeum*, 1815. III. 46–94. 58., 71.

77. Friedrich Schlegel: LITERATUR. EUROPA, I. Bd. 1. St. 41–63. MTAK Kt. K 633/II. 83. a.–83. b. (165–166.) A forrás azonosítását Granasztói Olga végezte el. L. Kazinczy Ferenc PANDEKTÁI. www.deba.unideb.hu.

78. Schlegel: i. m. 46.

79. Kazinczy Ferenc Romy Károly Györgynek, 1809. augusztus 16. 1533. KAZ. LEV. VI. 486.

80. Schlegel: i. m. 41.

81. Uo. 44.

82. Uo. 48. Kazinczy variációja: MTAK Kt. K 633/II. 179. a.–180. b. (357–360.)

83. Kazinczy Ferenc: FOGSÁGOM NAPLÓJA, 106–107.

84. Radnóti: i. m. 462. Vö. Winckelmann: i. m. 1776. I. 228. k.

85. Kazinczy gr. Mailáth Jánosnak, 1821. május 7. 5847. KAZ. LEV. XXIII. 300.

86. Potts: i. m. 54.

87. A Winckelmann művészettörténetében forradalmi-republikánus tendenciákat azonosító olvasat később is folytatódik. L. Martin Fontius: WINKELMANN UND DIE FRANZÖSISCHE AUFKLÄRUNG. Akademie-Verlag, Berlin, 1968. 14. kk.

88. Potts: i. m. 55.

89. Edouard Pommier: WINKELMANN ET LA VISION DE L'ANTIQUITÉ CLASSIQUE DANS LA FRANCE DES LUMIÈRES ET DE LA RÉVOLUTION. *Revue de l'Art*, 1989. 9–20. I. Vö. Winckelmann: „*Die Ursache und der Grund von dem Vorzuge, welchen die Kunst*

unter den Griechen erlangt hat, ist teils dem Einflusse des Himmels, teils der Verfassung und Regierung und der dadurch gebildeten Denkungsart, wie nicht weniger der Achtung der Künstler und dem Gebrauche und der Anwendung der Kunst unter den Griechen zu zuschreiben. „Azoknak az előnyöknek, amelyeket a művészet a görögök idején élvezett, okai és alapja részben az égbolt befolyásában keresendők, részben pedig az alkotmányban és a kormányzásban, az általa képzett gondolkodásmódban, de nem kevésbé a művészek tiszteletében és abban, ahogyan a görögök használták és alkalmazták a művészetet.” 1776. I. 228–229.

90. Radnóti: i. m. 90.

91. Alex Potts: POLITICAL ATTITUDES AND THE RISE OF HISTORICISM IN ART THEORY. *Art History*, 1978. Vol. 1. No. 2. 191–213.

92. Potts Georg Forster: ANSICHTEN VOM NIEDERRHEIN, VON BRABANT, FLANDERS, HOLLAND, ENGLAND UND FRANKREICH című munkájára hivatkozik. Berlin, 1791. Potts: i. m. 198. k.

93. Kazinczy Romy Károly Györgynek, 1820. november 11. 3915. KAZ. LEV. XXIII. 282.

94. Kazinczy gr. Mailáth Jánosnak, 1821. május 7. 5847. KAZ. LEV. XXIII. 300.

95. Georges Duby–Guy Lardreau: PÁRBESZÉD

A TÖRTÉNELEMRŐL. Ford. Szilágyi Gábor. Akadémiai, 1993. 35. k.

96. „A vaticamus Apollo szobránál nincs szebb szobra a régiségnek az ifju férfiszépség nemében. Az nem a győzelem nagyságát, hanem annak könnyűségét fejezi ki.” Kazinczy Ponori Thewrewk Józsefnek, 1827. augusztus 27. 4827. KAZ. LEV. XX. 343.

97. Kazinczy Toldy Ferencnek, 1827. október 5. 4844. KAZ. LEV. XX. 373. A szöveghely más variációiról és értelmezéstörténetéről l. Csánádi-Bognár Szilvia: i. m. 110. k.

98. Winckelmann: i. m. 1776. II. 814–815.

99. Winckelmann: MŰVÉSZETI ÍRÁSOK, 87., GESCHICHTE, II. 814.

100. Uo. 815.

101. „Die mittlere Säule dieser Kupfertafel ist das erhabenste und idealste Werk, das aus jenen herrlichen Zeiten der Kunst bis auf uns gekommen ist, der Berühmte Apollo des Belvedere.” *Französische Kunst-Annalen*, herausgegeben C. P. Landon. I. 1802. 276. („E rézmetszet középső szobra a híres Belvederei Apolló, a legfényesebb és legeszményibb mű, amely eljutott hozzánk a művészet ama nagyszerű korszakából.”)

102. Kuhn: i. m. 121.

Halasi Zoltán

KORONÁZÁS, 1046

Lazúrkék hegy, azon kelt át, a türkizkék folyók mentén.
Kavicspart, malmok, antik híd, örökzöld fák a lejtőkön.
Személyében az egység elve áradt szét. Ha nincs fókusz,
erő sincsen. Azúr égbolt, vakító fény. A házassága Ágnessel:
ki mondja még, hogy incesztus? Kabóca harsog, őrjítő.
Túl éles, déli kontúrok. Lemondatta a nős pápát,
a városokban rendet tett. Vörös föld, repce, len, búza.
Mocsárgőzben szűnyogfelhő. Elintézte a konklávé,
saját jelöltje fusson be. A tenger tinta, pergamen
a szárazföld, az út lúdtoll. Megírják, melyik csillagról
ereszkedett le. Megfestik lovon, zászlósan, lándzsával.